

24. Там само.– С.1.
25. Там само.– С.2.
26. Там само.– С.3.

УДК 329.01

Віталій Лесняк

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ» У СУСПІЛЬНИХ НАУКАХ

У статті досліджуються теоретичні аспекти функціонування феномену консолідації демократії. Ретельно розглядаються структурно-функціональні особливості використання терміну «консолідація демократії» у суспільних науках. З'ясовано суть і місце явища «консолідації демократії» в процесі реалізації переходу до демократії. Виявлено багатовекторність у трактуванні консолідації у працях теоретиків транзитології. Досліджено залежність консолідації демократичного режиму від конкретних історичних умов розвитку країн, які вивчається.

Ключові слова: демократичний транзит, консолідація демократії, теорія.

Особенности исследовательской интерпретации понятия "консолидации демократии" в общественных науках

В статье исследуются теоретические аспекты функционирования феномена консолидации демократии. Тщательным образом рассматриваются структурно-функциональные особенности использования термина "консолидация демократии" в общественных науках. Выяснена суть и место явления "консолидации демократии" в процессе реализации перехода к демократии. Исследована многовекторность в трактовке консолидации демократии в трудах теоретиков транзитологии. Исследована зависимость консолидации демократического режима от конкретных исторических условий развития стран, которые изучаются.

Ключевые слова: демократический транзит, консолидация демократии, теория.

Features of research interpretation of concept "consolidations of democracy" in social sciences

In the article theoretical aspects of democracy consolidation phenomenon functioning are examined. Structural and functional peculiarities of democracy consolidation term operation in social sciences are thoroughly scrutinized. The main types of democracy consolidation are analyzed. The article explains the nature and location of phenomenon of "consolidation democracy" in the transformation of the political regime, in the transition to democracy. It discovers different directions in interpretation of democracy consolidation as the final stage of transition to democracy in the works of transitology theorists. It shows the correlation between consolidation of the democratic regime and the specific historical conditions of analyzed country. Consolidation of democracy requires: a free and lively civil society; a relatively autonomous political society; the rule of law to ensure legal guarantees for citizens' freedoms and independent associational life; a usable state bureaucracy; and an institutionalized economic society. Each of these arenas is interrelated and each one is governed by its own organizing principle. Consolidated democracy is the system which describes these elements and processes. The author examines a wide range of structural factors that may affect democratic consolidation. The author demonstrates the importance of freedom, transparency, and the rule of law for generating the broad legitimacy that is the essence of democratic consolidation.

Key words: transition to democracy, democracy consolidation, theory.

Постановка проблеми. У зв'язку з поступовим занепадом авторитарних та диктаторських режимів починаючи з останніх десятиліть ХХ століття значна увага у суспільствознавчих науках акцентується на вивченні процесів поширення і утвердження демократичних принципів, механізмів та моделей демократизації. Динаміка політичного розвитку сучасних країн Південної Європи, Латинської Америки, Центрально-Східної Європи вказує на значні теоретичні проблеми для дослідників-компаративістів, які вивчають особливості демократичного транзиту, що зумовлює необхідність наукового пояснення проблем демократизації, з'ясування сутності та форм суспільної консолідації навколо демократичних принципів.

Актуальність теми дослідження зумовлена складністю і суперечливістю трансформаційних процесів в державах, які обрали шлях встановлення та поглиблення демократії. На сьогоднішній день парадигма транзиту залишається однією із ключових теоретико-методологічних основ дослідження макрополітичних трансформацій. Натомість процес демократичної консолідації виступає головним об'єктом проведення наукових досліджень, спрямованих на з'ясування результативності та успішності демократичного транзиту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій за темою дослідження. Проблематика демократичної консолідації була розроблена дослідниками в 80-ті роки ХХ століття в рамках моделі демократичного транзиту у зв'язку з розширенням «третьої хвилі демократизації».

Дослідження даної проблематики були проведені у наукових центрах насамперед США, країн Південної Європи та Латинської Америки. Теоретичні основи переходу до демократії були досліджені у працях відомих науковців, таких як: Д.Растоу [22], С.Гантінгтон [8], Х.Лінц [17], Г.О'Доннел [18, 19], Ф.Шміттер [16, 19], Л.Даймонд [15], А.Пшеворські [21], Т.Карл [16], Р.Даль [13, 14], А.Степан [17] та ін. Перехід до демократії (англ. *transition to democracy*), розуміється як «трансформація», «зміна», «перехідний період» та передбачає системні перетворення в конкретному часовому і просторовому вимірі у напрямку досягнення демократії. І коли мова іде

саме про час та простір, тоді особливих питань не виникає, але коли вже мова заходить про демократію – з цим виникають суттєві труднощі. І не лише з визначенням самого поняття, а й також – його етапів, умов та факторів впровадження демократії, її зміцнення та консолідації. Щодо змісту терміну «консолідація» в науковому середовищі не має однозначного погляду. Позиції дослідників варіюються від мінімалістичного визначення консолідації до більш широкого.

Постановка завдання та цілей дослідження. Основне завдання дослідження полягало у вивченні процесу становлення поняття «консолідації демократії» в суспільствознавчих науках та конкретизації його сутності та змісту.

Виклад основного матеріалу. Консолідація демократії (англ. *democratic consolidation*) є складним та досить тривалим процесом стабілізації та зміцнення демократичної системи, що «відбувається паралельно з процесом транзиту» [11, s.181]. Уперше проблема консолідації демократії була розглянута в колективній роботі зарубіжних дослідників Г.О'Доннела та Ф.Шміттера «Переходи від авторитарного правління», опублікованій в 1986 році [19]. На думку вчених, консолідація демократії передбачає процес «інституціоналізації нових норм і структур режиму, розширення їх легітиматії та усунення перешкод, котрі на початкових етапах роблять складним їх встановлення» [19, p.73]. Однак консолідація демократії не є тотожним процесом інституціоналізації демократії, тому що консолідація демократії вимагає не тільки виконання всіх процедурних критеріїв, але також досягнення загального сприйняття демократичних структур, норм та цінностей [12]. Дана обставина вказує на той факт, що шанси на стабільну демократію зростають саме за умови панування в країні демократичної політичної культури [13, s. 146].

Слід погодитися з Пауліною Секулою, що «дискусія щодо консолідації демократії була б неповною без з'ясування способу розуміння самої демократії» [23, s.16]. Наприклад, Роберт А. Дал виходячи з розуміння, що демократія є станом ідеальним, який не представлений в реальності, створив модель поліархії, риси якої становлять «процедурний мінімум» сучасної демократії. У початковій версії моделі поліархії Р.Дал вирізняв вісім таких рис. Але в наступних працях модифікував свою концепцію. Зменшив цей каталог до чотирьох показників поліархії: проведення вільних та загальних виборів, свобода слова, свобода об'єднання та наявність альтернативних джерел інформації [24, s.172]. Залежно від числа цих чинників Р. Дал вирізняв: повні поліархії (наявні усі чинники), обмежені (відсутність одного чинника) та квазіполіархії (відсутність двох або трьох чинників) [14, p.332]. Співставляючи аналіз Р.Дала з дослідженнями транзитологів, можна ствердити, що повні поліархії, існуючі протягом тривалого часу, є консолідованими демократіями.

Значна частина авторів виокремлює складну структуру процесу консолідації демократії, сформовану з двох субпроцесів. Перший початковий, є «негативною консолідацією», що передбачає розв'язання проблем, що залишилися з періоду безпосереднього переходу. Закінчується він тоді, коли антидемократичні сили будуть виключені з гри. Коли ж цей ефект буде досягнутим, розпочнеться наступна фаза «позитивної консолідації», що передбачає «прищеплення демократичних цінностей усім учасникам політичного життя та формування продемократичної політичної культури» [11, s.181].

На думку Бартоша Шіи, риси консолідованої демократії можна конкретизувати у трьох площинах: політико-правовій, суспільній та культурній [24, s.170-177]. У політично-правовій площині вирізняються: конкурентні вибори, що відбуваються циклічно; свобода об'єднання та висловлення думки; альтернативні джерела інформації; функціонування принципу розподілу влади, рівність громадян перед законом; повага до прав меншостей; визнання усіма політичними акторами демократичних політичних правил гри. У суспільній площині атрибутами консолідованої демократії є: справно функціонуюче громадянське суспільство, участь громадян в соціальному житті, наявність суспільного капіталу. У культурній площині найбільш істотними рисами є: підтримка демократії; високий рівень зацікавленості політикою, що проявляється в участі у виборах [25, s.199-200]. Поєднання усіх цих рис в політичній системі конкретної держави може вказувати на існування саме консолідованої демократії.

Теоретики проблематики переходу до демократії — Д. Растоу [22], Ф.Шмітер [16, 19], Г.О'Доннел [18, 19], Т.Карл [16], А.Пшеворські [21] презентують у своїх працях різні концепції демократичного транзиту. Проте вирізняють вони насамперед етапи процесу переходу від недемократичної системи до демократії. У дослідженнях у цій сфері в значній мірі присутня теорія Данкварта А. Растоу, яка передбачає існування трьох фаз: підготовчої, фази прийняття рішень і нормалізації [22, p.337-363]. Поряд з концепцією Д.Растоу у науковій літературі існує поділ періоду переходу на три етапи: лібералізацію недемократичного режиму, його демократизацію і консолідацію демократичного. Основною вимогою для майже усіх концепцій демократичних змін є досягнення консолідації суспільства, базованої на демократичних ідеалах.

На даний момент цілком очевидним є досягнення рівня консолідації демократії такими державами – Словенією, Чехією, Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Естонією, Латвією та Литвою, натомість більшість посткомуністичних держав знаходяться лише на другій фазі переходу – демократизації. Причиною цього є багато чинників, однак найважливішими є: збереження старою номенклатурною елітою ключових позицій у владі та економіці, відсутність національної єдності, низький економічний стан більшості громадян і т.п. Крім того, швидке досягнення консолідованої демократії в країнах Центрально-Східної Європи було полегшено тим, що вони мали досвід творення демократичної держави до II світової війни.

У праці «Третя хвиля: демократизація в кін. ХХ ст.» С.Гантінгтон присвячує окремий розділ проблемам зміцнення вже встановленого демократичного режиму – консолідації демократії [8]. Л.Даймонд в монографії «Розвиваючи демократію: на шляху до консолідації» здійснив аналіз цього процесу, звертаючи особливу увагу на політико-інституційні та політико-психологічні (поведінкові) фактори [15]. Д.Пвідхем запропонував динамічну концепцію консолідації демократії, базовану на використанні в формі основних змінних установок і стратегій еліт та міжнародного контексту. Він також розрізняв позитивну та негативну консолідацію [20]. Х.Лінч та А.Степан

запропонували відому концепцію консолідації демократії як стану, при якому демократія стає «єдиними правилами гри». Крім того, ними було запропонована думка про «п'ять арен» консолідації демократії: розвинуте громадянське суспільство, політичне співтовариство, верховенство закону, сильна адміністративна державна система та ефективна економічна система [17]. Г.О'Доннел у своїй статті «Ілюзії щодо консолідації» звернув увагу на сумнівність нормативних та телеологічних уявлень про консолідацію демократії. Цей процес він ототожнює з сильною інституціоналізацією, що означає високу вірогідність збереження демократичної системи [18]. Х.Валенсуела, наприклад, наголошував на необхідності використання мінімалістської концепції демократії для визначення нормативного орієнту демократичної консолідації, оскільки спроби оцінювати консолідацію з точки зору всіх характеристик розвинутих демократичних систем призведуть, по-перше, до висновку про неможливість досягнення цього результату в розумній перспективі, і, по-друге, до розчинення теорії консолідації у власне теорії демократії [26].

Серед українських дослідників, які вивчали дану проблематику, можна виділити Т.Гончарову [1], Т.Ладані [3], Л.Приймак [5], серед польських – Б.Шию [24, 25] та П.Секулу [23] серед російських фахівців варто відзначити Е.А.Терешину [6], І.В.Конопелько [2], І.Р.Хінтбу [10], О.Г.Харитонову [9] та ін.

На думку російської дослідниці Е.А.Терешеної [6], у визначенні консолідації демократії можна виокремити такі наукові підходи: 1) підхід, пов'язаний з визначенням рівня готовності політичних акторів діяти в рамках демократичних правил (Д.Растоу, М.Бартон, Р.Гантер, Дж.Хіглі, Дж.Александр); 2) увага дослідників в рамках другого підходу зосереджена на виявленні таких складових, як вибори чи ратифікація конституції, які є засобом досягнення важливих державних посад за допомогою каналів політичної партії (А.Валенсуела, М.Карільйо, Б.Перрот); 3) інституціональний підхід орієнтується на рівень інституціоналізації та тривалість нових політичних інститутів, рівень їх значних змін (С.Хантінгтон, А.Пшеворські, Д.Елстер, Г.Оффе, У.К.Преус), а деякі його прихильники, вивчаючи інституціональний дизайн, вивчають співвідношення та взаємодію форм правління та державного устрою, вплив типу партійної системи на консолідацію демократії (Х.Лінц, Ф.Рігс, А.Лейпхард, Т.Пауер); 4) культурно-ціннісний підхід, пов'язаний з легітимацією нових демократичних інституцій, і такими компонентами політичної системи, як політична свідомість та політична культура (Л.Морліно, Б.Ламуньєр, Л.Даймонд, Г.Ерме).

Скажімо, Х.Лінц та А.Степан підсумували, що демократична консолідація пов'язана з проведенням глибоких перетворень на поведінковому, ціннісному та конституційному рівнях, коли: 1) не залишається впливових груп, які б намагалися підірвати зсередини демократичний режим чи здійснити відхід від демократії; 2) демократичні процедури та інститути сприймаються суспільством як найбільш прийнятні механізми регулювання соціального життя; 3) політичні актори поступово звикають до факту, що всі суспільні конфлікти вирішуються у відповідності з законними процедурами та інститутами, санкціонованими новим демократичним процесом [17, р.5-7]. А.Мельвіль додав до вказаної схеми також рівень політичної репрезентації, тобто наявність інтегрованої партійної системи та системи взаємодіючих груп інтересів, при цьому роблячи акцент на зовнішніх факторах (міжнародному середовищі, міжнародних економічних відносинах, регіональній інтеграції) [4]. Отож, перехід до демократії передбачає завершення трансформаційного процесу стабілізацією, закріпленням вироблених демократичних практик на рівні суспільства загалом та визнанням міжнародними структурами.

Важко не погодитись, що консолідація демократії можлива лише тоді, коли сформовано таку політичну систему, в якій усі елементи, котрі виникли в її межах, входять в її структуру, підпорядковуються її закономірностям; коли зароджуються внутрішні і зовнішні зв'язки, що забезпечують цілісність системи, її суверенність, стабільність і здатність розвиватися вже на власній основі [7, с.24]. Адже, як підкреслює А.Пшеворські, крім інституційних передумов консолідації демократії не менш важливими є власне демократичні «правила гри», «коли всі задіяні політичні сили віддають перевагу підпорядкуванню своїх інтересів і цінностей такому інституційному влаштуванню, яке не обов'язково гарантує успіх їм особисто», тобто «демократія стає консолідованою тоді, коли в даних політичних і економічних умовах означена система інститутів стає єдиноможливою» [21, р.26].

Висновки дослідження. Поняття «консолідація демократії» трактується як риса політичної системи, а також як характеристика процесу, який сприяє стабілізації політичного режиму. Щодо змісту терміну «консолідація» в науковому середовищі не має однозначного погляду. Позиції дослідників-суспільствознавців варіюються від мінімалістського визначення консолідації до більш широкого. Так, мінімалістський підхід передбачає, що за консолідованої демократії партії чи організації, здатні використовувати недемократичні засоби здобуття влади, витиснені на маргінес політичного життя та не є суттєвою загрозою стабільності демократії. Широке ж розуміння консолідації передбачає високий рівень розвитку усіх інститутів демократичної системи: від елементів проміжного представництва інтересів, консолідації партійної системи, розвиненої економічної системи, до мирної та успішної передачі влади опозиційним силам, сприятливого зовнішнього впливу, наявності демократичних цінностей на рівні поведінки громадян та суспільної свідомості.

Перспективи використання результатів дослідження та подальшого аналізу наукової проблеми. Не дивлячись на значну актуальність і науково-практичну значущість проблеми дослідження, вивчення питання демократичної консолідації потребує додаткових зусиль і нових теоретичних підходів. Насамперед у розширенні теоретико-емпіричного аналізу факторів і моделей консолідації демократії в конкретних державах та регіонах.

Джерела та література

1. Гончарова Т. Е. Политические пакты и их роль в процессах демократизации и консолидации общества / Т. Е. Гончарова // Вісн. Міжнар. Слов'ян. ун-ту. Сер. Соціол. науки. – 2008. – 11, № 1. – С. 42-48.
2. Конопелько И.В. Демократическая консолидация в условиях современного политического процесса: Дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / И.В.Конопелько. - Ставрополь, 2004. – 150 с.

3. Ладані В.О. Консолидація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження / В.О.Ладані // Грані. - №1 (105). – 2014. – С. 69-75.
4. Мельвиль А.Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А.Ю.Мельвиль // Политические исследования. - 2004. - № 2. - С. 64-75.
5. Приймак Л. Консолидація як завершальна стадія транзиту / Людмила Приймак // Вісник Львівського університету, серія філос.-політ. студії. – Вип. 3. – 2013. – С. 130-137.
6. Терешина Е.А. Консолидация демократии в условиях трансформации политической системы общества: теоретико-методологический анализ: Дис. кандидата политических наук: 23.00.02 / Е.А.Терешина. – Казань, 2006. – 220 с.
7. Романюк О. Транзитивні демократії (про визначення характеру політичних режимів перехідних суспільств) / О. Романюк // Людина і політика. – 2004. – №2 (32). – С. 23-30.
8. Хантингтон С. Третья волна: Демократизация в конце XX века. Пер. с англ. – М.: Росспэн, 2003. – 368 с.
9. Харитоновна О.Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) / О.Г. Харитоновна // Политические исследования. -1995. - № 5. - С. 70—79.
10. Хинтба И.Р. Консолидация демократии: сущность, факторы, модели: Дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / И.Р.Хинтба. – Москва, 2009. – 268 с.
11. Antoszewski A., Konsolidacja demokracji / A. Antoszewski // Leksykon politologii. Praca zbiorowa pod red. A.Antoszewskiego i R.Herbuta. – Wrocław: Alta. – №2. – 2003. – S. 181-182.
12. Burton M., Gunther R., Highley J., Elity a rozwój demokracji / M.Burton, R.Gunther, J.Highley // Władza i społeczeństwo: antologia tekstów z zakresu socjologii polityki / wybór i oprac. J.Szczupaczyński. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1995. – S. 15–27.
13. Dahl R. A.O demokracji / R. A. Dahl. – Kraków: Znak, 2000. – 333 s.
14. Dahl R. A., Demokracja i jej krytycy, przeł. S.Amsterdamski / R. A. Dahl. – Kraków, 1995. – 444 s.
15. Diamond L.J. Defining and Developing Democracy / Larry Jay Diamond // Diamond Larry Jay (ed.) Developing Democracy Toward Consolidation. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999. – P. 1-19.
16. Karl T. L., Schmitter P. Ch., Modos de transición en America Latina, Europa del Sur y Europa del Este / T. L.Karl, P. Ch.Schmitter // Revista Internacional de Ciencias Sociales. – n° 128. – junio 1991. – P. 283-300.
17. Linz J.J., Stepan A. Problems of Democratic Transitions and Consolidation Southern Europe, South America and Post Communist Europe / Juan Jose Linz, Alfred Stepan. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. – 504 p.
18. O'Donnell G. Illusions about Consolidation / Guillermo O'Donnell // Journal of Democracy. - Vol. 7, No. 2. - April 1996. – P. 34-51.
19. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative conclusions about uncertain democracies / Philip Schmitter, Guilermo O'Donnell. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. – 96 p.
20. Pridham G. Dynamics of Democratization / Pridham Geoffrey. - London and New York: Continuum, 2000. – 330 p.
21. Przeworski A. Democracy and the Market, Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America / Adam Przeworski. – Cambridge: Cambridge University Press. 1991. – 208 p.
22. Rustow D. A. Transitions to Democracy – Toward a Dynamic Model / D.A.Rustow // Comparative Politics. – vol. 2, n° 3. – 1970. – P. 337-363.
23. Sekuła P. Kultura polityczna a konsolidacja demokracji / Paulina Sekuła. – Kraków: KSW im. A.F.Modrzewskiego, 2009. – 333 s.
24. Szyja B. Demokracja skonsolidowana jako efekt tranzycji. Analiza podstawowych ujęć i poglądów / B.Szyja // Wrocławskie studia politologiczne. – 2013. – nr 14. – S.166-182.
25. Szyja B. Zjawiska niepokojące na obszarze konsolidacji polskiej demokracji u schyłku pierwszej dekady XXI wieku – wybrane aspekty / B.Szyja // E-Politikon. – 2013. – nr 5. – S. 199-222.
26. Valenzuela J.S. Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions / J. Samuel Valenzuela // Kellogg Institute Working Paper. – 1990 (December). – No.150. – Режим доступу [11.11.2016] <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/150.pdf>.

УДК 94(477.82+438)"1991/20":331.556

Ольга Кузьмич

АДАПТНІСТЬ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ З ВОЛИНИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (1991-2008 РР.)

На основі архівних джерел та спеціальної літератури проаналізовані особливості адаптації трудових мігрантів у Польщі. Доведено, що соціальна адаптація залежала від рівня професійної підготовки, освіти, досвіду роботи, знання мови країни-реципієнта. Серед працівників регіону Волинської області легше адаптуються чоловіки, що мають середню професійну освіту, отримали досвід роботи до поїздки в Польщу, володіють польською мовою. Визначено, що більшість трудових мігрантів знаходяться поза суспільним життям Польщі.

Ключові слова: мігрант, трудова міграція, соціальна адаптація, асиміляція, інтеграція, умови праці, побут.

На основании архивных материалов и специализированной литературы был произведен анализ особенностей адаптации трудовых мигрантов в Польше. Доказано, что социальная адаптация зависела от уровня профессиональной подготовки, образования, стажа, знания языка. Среди работников волинского региона легче